HORREUR DE L'ETRE en IMPOSTURE PERVERSE[1]

Jonckheere Lieven

Van 1981 tot en met 1989 hield Serge André, psychoanalyticus en lid van de Ecole de la Cause freudienne, een seminarie te Brussel.

Een eerste seminarie *Réel, Symbolique, Imaginaire* (1981-1982) bakende op even erudiete als systematische wijze de fundamentele vragen af die zich openen tussen Freud en Lacan.

In een tweede en derde seminarie, *Que veut une femme?* (1982-1983) en *Fonction et champ de l'amour et de la sexualité dans l'inconscient* (1983-1984), bleek de eerste vraag op het verlangen van de vrouw te slaan, welk probleem stelt die vrouw voor de liefde en in de seksualiteit. Dat André het gat van het verlangen van De Vrouw grotendeels omschreef via de verplichte klinische omweg van de hysterie, zal wel geen enkel weldenkend analyticus verwonderd hebben.

In 1986 werd reeds het tweede seminarie gepubliceerd bij *Navarin,* in de *Bibliothèque des Analytica.* Thans wordt een deel van zijn vierde en het integrale vijfde seminarie gepubliceerd bij *Seuil*, in de *Champ Freudien.*

In dat vierde seminarie *Devenir psychanalyste ... et le rester* (1985-1986) kwam, na een korte adempauze, een tweede vraag tussen Freud en Lacan aan bod: het verlangen van de analyticus. De klinische leidraad aan de hand waarvan André zich in dit labyrint waagde, was echter al heel wat minder evident dan de hysterie voor de vrouw. Wie André's seminaries slechts van horen zeggen kende, kon er zich slechts over verwonderen dat deze het verlangen van de analyticus benaderde via de perversie - en dan niet zozeer de kliniek van de perversie als wel een literair vertegenwoordiger ervan: Sade namelijk. Van die verhouding tussen het verlangen van de analyticus en de perversie maakte André zelfs een structurele vraag, die dus uitstijgt boven het accidentele probleem van een bepaald analyticus die toevallig pervert zou zijn. Het is dus vooral met wat hij het Sadiaans fantasma noemt, dat het verlangen van de analyticus een structurele analogie vertoont. Dat Sadiaans fantasme is niet het sadisme dat we kunnen kennen vanuit de kliniek - wel het fantasma geïncarneerd in de literaire held die Sade schiep, met zijn boudoirfilosofie van de bekentenis, de filosofie die alles moet zeggen: "Het moet eruit, gelijk op welke manier."

De enige zin, voor een analyticus, van een vergelijking met de perversie is dat deze hem ertoe dwingt om er zich van te onderscheiden; zijn verlangen is immers "un désir d'obtenir la différence absolue". In zijn verlangen gelijkt een analyticus immers op veel dingen - niet alleen op een pervert, maar bijvoorbeeld ook op een heilige. Daarbij komt het er voor hem echter telkens op aan om zich daarmee niet te identificeren. Het verlangen van de analyticus doorbreekt de identificatie met die verleidelijke posities, het vormt een dam tegen het solitaire genot dat daarin opgepot zit.

In zijn seminarie over de analyticus toonde André hoe het verlangen van bijvoorbeeld een Ferenczi daarin heeft gefaald. Dientengevolge raakte Ferenczi in zijn analyses geleidelijk overspoeld door het genot uit het

[1] Bespreking van S. ANDRE, L'imposture perverse, Seuil, Paris, 1993,426 pp.

pervers, en meer bepaald 'Sadiaans' fantasma, dat zijn overigens onmiskenbare hysterische structuur schraagde. Dit vertaalde zich als de dwang, niet alleen voor de analysant maar ook voor hemzelf als analyticus, om alles te zeggen - beiderzijds moet alles eruit. Daardoor verviel het onderscheid tussen analysant en analyticus: identificatie die men terugvindt tussen de Sadiaanse beul en zijn slachtoffer. Doordat Ferenczi een beetje teveel heeft genoten van het botvieren van zijn Sadiaans fantasma in zijn analyses is hij daarbuiten als subject, net als Sade, uiteindelijk zelf in een masochistische positie geëindigd: als één der grote martelaars van de geschiedenis van de psychoanalyse.

Als dit pervers fantasma Ferenczi parten heeft gespeeld in zijn analyses, dan is dat omdat het in zijn eigen analyse met Freud niet tot een 'traversée' daarvan is gekomen. Op dit punt, van de impasse van Ferenczi's verhouding met Freud, weerstaan we niet aan de verleiding - en dat is wat ons betreft de grootste verdienste van die seminaries van André - om zelf nog wat verder te gaan en dat fantasma nog specifieker en terzelfder tijd misschien ook algemener te benoemen dan André al deed. Daarvoor baseren we ons op de eretitel die Ferenczi, zeer tot zijn eigen voldoening, genoot binnen de psychoanalyse, nadat hij deze eerst zelf, op vraag van Freud, had georganiseerd: "... Tatsache ist dass ich ziemlich allgemein als ein unruhiger Geist, oder wie man mir es unlängst in Oxford sagte, als enfant terrible der Psychoanalyse bekannt bin".

Want inderdaad, wat is eigenlijk de functie van een enfant terrible, "de flapuit die door ondoordacht over te vertellen wat in zijn bijzijn is verteld, verlegenheid doet ontstaan of bepaalde belangen in gevaar brengt" (van Dale)? Een enfant terrible maakt dus van de organisatie of groep waartoe het behoort een soort topologische figuur, het is het punt aan de rand van die gesloten groep waarop deze binnenste buiten kan gekeerd worden. Hoewel die groep en zijn enfant terrible zich niet met elkaar kunnen identificeren, radicaal heterogeen zijn, identificeert de buitenwereld die groep meestal met zijn enfant terrible.

Alle kinderen zijn op een bepaald moment verschrikkelijk, als ze, tot grote schaamte van hun ouders, de familie-geheimen in het publiek eruit flappen - en dat nog vaak volgens het stramien: "Papa of mama heeft gezegd dat ik niet mag zeggen dat ..." Teken dat het familiegeheim, het incestueuze genot zeg maar, door dit kind als ondraaglijk wordt ervaren. Bij het volwassen enfant terrible is dit oedipale 'verraad' gefixeerd geworden in een fantasma, als bron van solitair genot. Het voelt zich gedwongen om wat het meent de verborgen waarheid van de Ander te zijn (het incestueuze verlangen van de Ene dat in doofpot wordt gestopt door de Ander), om dat geheim niet alleen van de daken te schreeuwen, maar het ook zelf te belichamen, als slachtoffer daarvan.

In het geval van Ferenczi is dat de verleiding door de vader, die Freud, uit liefde tot Fliess, zou verheimelijkt hebben (cfr. ook Masson, een recent enfant terrible).

Ferenczi biedt trouwens zelf nog de beste aanzet voor de analyse van zijn enfant-terrible-fantasma, met zijn ontdekking van de typische droom van de Geleerde Zuigeling. Dit is de zuigeling die volwassen praat uitslaat, zelfs levensbeschouwelijke wijsheden of wetenschappelijke formules. Denken we aan professor Adhemar uit de stripverhalen van Nero. Die geleerde zuigeling lijkt inderdaad de prehistorische voorloper van het enfant terrible: net als bij deze laatste is zijn weten slechts dat van zijn ouders, hun gedeeld geheim, hun waarheid waarvan het kind afziet, letterlijk en figuurlijk. Vanuit de analyse van die dromen bij zijn analysanten reconstrueert Ferenczi twee reeksen latente overdrachtsgedachten achter die metafoor van de geleerde zuigeling. Enerzijds een kritiek op het weten van de psychoanalyticus over de vroegste kindertijd; maar anderzijds ook een bevestiging van het effectieve weten van kinderen in verband met de seksualiteit. Dus terzelfder tijd een kritiek op én een bevestiging van Freuds theorie van de infantiele seksualiteit. Waarop Ferenczi, in de analyse van deze typische overdrachtsdroom van de geleerde zuigeling bij zijn analysanten stoot, is dus niets anders dan de eigen dubbelzinnige positie tegenover Freud, als zijn enfant terrible.

Maar keren we, na deze summiere demonstratie van de inspiratie die uit André's seminaries valt te putten, terug tot die seminaries zelf. Na dus eerst de vrouw en vervolgens de analyticus op hun reële, onmogelijke, of niet bestaande plaats te hebben gezet tegenover de respectieve klinische structuren van hysterie en perversie, onderwierp André in een volgende stap zijn analytische praktijk als het ware aan een publieke controle. Dit leek mij toch de bedoeling van de heuglijke reeks klinische uiteenzettingen van zijn vijfde seminarie *Dix-sept exposés cliniques* (1986-1987).

Had André tot dan toe vooral indruk gemaakt omwille van zijn universitaire belezenheid culminerend in meesterlijke syntheses, dan ontpopte hij zich in zijn analyses tot een bijzonder alerte praktijkrat in het geëlectriseerde labyrint van wat vooral perversies bleken te zijn - maar dan niet volgens een trial-and-error procédé. Het vorige seminarie, dat dus het verlangen van de analyticus moest zuiveren van de smet van het fantasmatisch-pervers genot van en aan de flapuit, dat seminarie bleek op dat moment immers de voorwaarde geweest te zijn voor hem als analyticus om de perversie te kunnen zien in haar structuur, dat is haar radicale verschil met de neurose. Dit is de perversie die nog iets anders is dan de perverse fantasma's of de fantasieën over de perversie bij de neurose. Zoals Lacan aantoonde, heeft die analogieredenering met de neurose uiteindelijk Freuds impasse op het gebied van de perversie uitgemaakt.

Maar radicaler nog leek André's uitzuivering van het verlangen van de analyticus de perversie zelfs voor het eerst toegelaten te hebben om zich überhaupt tegenover een analyticus te manifesteren, ongemaskerd op de analytische scène te komen. Het is inderdaad niet alleen maar een gemeenplaats dat de analyticus weinig en sommigen zeggen zelfs geen echte perversies rechtstreeks te horen krijgt. De psychoanalytische theorie over de perversie is dan ook hoofdzakelijk gebaseerd op enerzijds extrapolaties vanuit de perverse fantasma's en fantasieën over de perversie in de neurose en anderzijds, een stuk interessanter, op analyses van literaire schepppingen - denken we aan Sacher Masoch voor het masochisme en Sade voor het sadisme. In André's kliniek vertoonde zich echter ook de echte pervert; soms greep een cristallisatie van de perversie plaats op het moment dat zijn interpretatie, vaak op spectaculaire wijze, een bepaald symptoom ophief. Net als analyses die psychotisch maken, stelt die 'pervertering' bepaalde ethische vragen. Op dat moment kiest het subject immers voor het eerst echt voor zijn perversie, het adopteert die en stopt vol tevredenheid over die 'genezing' met zijn analyse - een heel wat minder voldane André achter zich latend: "là où le pervers s'arrête, commence le désir de l'analyste".

Bijvoorbeeld die analysant met zijn hysterische conversie onder de vorm van hevige pijnen aan de linkergezichtshelft. Achter dat masker bleek zich een perverse fetischist schuil te houden, en dan wel een bijzonder instructief borderline-geval. Zijn fetisch was hem geopenbaard geworden toen hij op de plaats van de afwezige penis bij een vriendinnetje uit zijn kindertijd had gemeend iets te zien, als een schaduw op de oppervlakte van haar geslacht, namelijk de streep van haar schaamlippen. Als fetisch had die streep zich daarna op metonymische wijze uitgebreid tot een reeks analoge lijnen en trekken. Deze geraffineerde, quasi-artistieke lijnfetischist verheft dus juist het litteken van het ontbreken van de penis of de castratie tot de imaginaire fallus. Dit is de grens, verder kan een fetischist niet gaan.

Dit principe van de perversie trachtte André dan te veralgemenen, als een structureel gegeven, in relatie tot wat hij het manisch-depressieve symptoom noemde. In de ontwikkelingsgeschiedenis komt de verhouding tussen beide echter wel op een omgekeerde wijze tot uiting: daarin lijkt het immers de perversie die, als een soort symptoom of een acting out, de helse oscillatie tussen manische en melancholische periodes tot staan brengt. Dit kon André aantonen in twee gevallen, een klinisch en een literair. Die wisselwerking tussen analysant en schrijver was trouwens een fundamentele strategie van zijn klinische uiteenzettingen: de fictie laat

de analyticus verder gaan op het onmogelijke punt van het reële waar de realiteit hem ontsnapt.

In het klinische geval coupeerde de interpretatie een manische opstoot, waarbij een onderliggende en duidelijk van de melancholie te onderscheiden masochistische structuur aan het oppervlak kwam. Dit masochisme schenkt zowel het subject als de Ander de waardigheid terug die ze in respectievelijk de melancholie (waardeloos subject) en de manie (waardeloze Ander) verloren hadden. Enerzijds herfalliciseert de masochist immers het object dat hijzelf in het verlangen van de Ander is, en anderzijds wordt de Ander vervolledigd met het object van de stem.

De literaire gevalsstudie - die ons is bijgebleven als een hoogtepunt in die klinische uiteenzettingen van André en waarvan wij graag zouden zeggen dat ze leest als een roman, ware het niet dat reeds Freud ervoor had gewaarschuwd dat dergelijk compliment maar al te vaak een kritiek op het gebrek aan wetenschappelijke ernst maskeert - deze gevalsstudie was gewijd aan Louis-Ferdinand Destouches. Céline, met zijn pseudoniem, wordt algemeen beschouwd als een der grote vernieuwers van de Franstalige literatuur van deze eeuw, onder andere via het meesterlijke "Voyage au bout de la nuit". De stilistische revolutie die hij ontketende, heeft trouwens ook een kletterende weerklank in onze letteren gekend; kleppers als Willem Frederik Hermans en Gerard Reve verklaarden zich expliciet schatplichtig aan Céline.

In een even genuanceerde als massaal-overtuigende analyse kon André die stijl van Céline terugvoeren op een perverse en meer bepaald fetischistische structuur. In zijn leven zelf was de uiting van dat fetischisme beperkt gebleven tot een fascinatie voor het opgerichte lichaam van de danseres, en meer bepaald haar athletische benen, als een soort gevleugelde fallussen. Zoals André aannemelijk maakte, moet Celine's fetischisering van het perfecte springbeen het hinken van zijn moeder (als haar castratie) ontkennen (Freuds 'Verleugnung'). Het is pas met zijn schrijverwording, en dan vooral met het vinden van zijn eigen stijl, dat Céline erin slaagt zijn fetischistische structuur te consolideren. Het belangrijkste middel daartoe is zijn zogenaamde 'petit truc' - het obsederende terugkeren van de drie puntjes van het afbrekingsteken - volgens André het talig equivalent van de sprongen van de danseuses uit zijn werkelijkheid...

Eenmaal gestileerd in die 'petit truc' van het afbrekingsteken heeft het fetischisme Céline toegelaten om als een koorddanser een punctueel evenwicht te zoeken tussen zijn melancholie (met literaire meesterwerken) en manie (met zijn beschamende antisemitische pamfletten).

We herinneren eraan dat, tegengesteld aan de schijn, dat fetischisme niet een symptoom is of een acting out, maar de onderliggende perverse structuur. De basis van die perverse structuur is wat André de 'imposture' noemt: het bedrog waarmee het perverse subject antwoordt op de ontdekking van een eerste bedrog, dat van de fallus namelijk. Nadat het die bedrieglijke fallus van zijn sokkel heeft gehaald en herleid tot de obsceniteit van een reëel object, probeert het dat object te herfalliciseren door het te verheffen tot een fetisch. Dat komt erop neer dat het, na de ontdekking van het bedrieglijke van de fallus, die fallische 'semblant' overal gaat opdringen. Dat 'bedrog' aan de ene kant en die 'opdringing' (mijn neologisme) aan de andere kant lijken samen een min of meer geslaagde vertaling te vormen van die 'imposture'[2]. Prangender dan dit vertaalprobleem is alleszins de vraag naar de verhouding van de Freudiaanse 'Verleugnung' van de castratie met die Lacaniaanse 'imposture' als bedrog door en opdringing van de fallus.

Maar keren we thans terug tot Céline. Het reële object waartoe de fallus in eerste instantie werd herleid is in zijn geval de verrotting, of de taal als afval; dit dekt hij dan af met zijn fetisch van het afbrekingsteken, de drie puntjes, die een bepaalde leegte in de taal opvullen en haar zodoende een fallische spankracht

[2]In haar recensie van dit boek van André komt Marian Verstraeten, na een uitgebreide analyse van het woord 'imposture', tot de neologistische vertaling 'opleggerij'.

terugschenken.

Onze persoonlijke fascinatie door de indrukwekkende wijze waarop André, zeker in het geval van Céline, de relatie aantoont tussen het manisch-depressieve symptoom en de onderliggende perverse structuur, mag geen schaduw werpen op de andere gevalsstudies over de perversie die hij eerder in dat klinische seminarie uit de doeken deed: deze rond zowel de mannelijke als vrouwelijke homoseksualiteit.

In het geval van de vrouwelijke homoseksualiteit, een grotendeels nog onontgonnen gebied, maakte André aan de hand van twee klinische gevallen het onderscheid tussen enerzijds een hysterische vorm, als een verliefdheid of een vraag naar liefde, die het genot in vraag stellen en anderzijds de perverse homoseksualiteit die het genot tot gebod maakt. Meer dan een toevallig detail, zeker ook tegen de achtergrond van het historisch precedent van Freuds homoseksuele, is wel dat beide vrouwen hun analyticus reeds in hun vraag zelf naar analyse hadden bedrogen: achteraf bleken ze immers een lesbisch koppel te vormen. Doordat de analyticus echter dit bedrog aanvaardde, kon uiteindelijk duidelijk worden welke kloof juist op dit punt van het bedrog tussen de hysterische en perverse vriendin gaapte.

Bij de reeds heel wat meer bezongen mannelijke homoseksualiteit hervonden we de afwisseling tussen intimistische tableaus uit de kliniek en literaire reuzen die niet bepaald schuw waren van wat publiciteit rond hun homoseksualiteit: Genet en Mishima bijvoorbeeld. Ook hier weer, van de ene naar de andere klinische gevalsstudie, het onderscheid tussen een perverse en een hysterische homoseksualiteit. Wij onthielden vooral de pakkende analyse van het perverse geval. Aan het einde van de zich razendsnel afwikkelende preliminaire gesprekken rond de dubbelzinnige betekenaar van het 'kruis', haakte deze analysant abrupt af om zich kort daarop te pletter te rijden. Naar aanleiding daarvan stelde André zich dan ook de pijnlijke vraag of hij misschien niet gestorven is aan het voortijdig afbreken van zijn analyse.

Deze faalhandeling deed André echter niet alleen vragen stellen rond zijn eigen analytische act, maar ook rond de perverse act. Uit een analyse van de zelfmoord van Mishima leidde hij af dat de dimensie van de akt niet alleen vreemd is aan de homoseksualiteit maar aan de perversie op zich. De perversie komt hoogstens tot 'gestes', gebaren (wat een vorm is van 'bedrog'). Op de plaats van die ontbrekende akt, die van de kant van de ethiek is, ontpopt de pervert zich tot de moralist bij uitstek (met wat dit aan 'opdringing' in zich draagt).

Het spreekt vanzelf dat ik hier slechts even heb kunnen laten proeven van de enorme rijkdom van de klinische uiteenzettingen van André. Wie snakt naar meer kan zich thans zijn laatste boek *L'imposture perverse* aanschaffen. Zoals hier uiteengezet brengt dit niet alleen de gevalsstudies rond de perversie uit het seminarie *Dix-sept exposés cliniques*, maar ook een deel van het daaraan voorafgaande *Devenir psychanalyste ... et le rester*, waarin hij het verlangen van de analyticus trachtte uit te zuiveren, niet volledig, maar toch van elk fantasmatisch of pervers genot. Die uitzuivering is immers de voorwaarde opdat de perversie tegenover de analyticus haar ware niet door perverse neurotische fantasieën vertekende gezicht zou kunnen tonen.

We kunnen nu enkel maar hopen dat André niet zolang wacht als na zijn eerste boek (zeven jaar) om op dit tweede een derde te laten volgen, dat dan zijn volgende seminaries voor een breder publiek toegankelijk zou maken. Dat waren dan het zesde *L'épreuve d'Antonin Artaud et l'expérience de la psychanalyse* (1987-1988) en het zevende *Le sens de l'holocauste: sacrifice et jouissance* (1988-1989), dat voorlopig ook zijn laatste is gebleven.

Met het seminarie over Artaud heeft André eerst en vooral zijn Freudiaans-Lacaniaanse ronde van de drie grote structuren uit de psychiatrische kliniek gedaan. Na de neurotische en meer bepaald hysterische vraag

naar het verlangen van de vrouw en het perverse bedrog/opdringing van het verplichte genot, volgt hij Artaud op de voet in diens volledige psychotische parcours, van zijn schizofrenie tot zijn paranoia, als een poging om de brokstukken van zijn denken, zijn lichaam en zijn zijn in een zinvol verband te brengen. Maar minstens even belangrijk, wat het analytische parcours van André zelf betreft, is dat Artaud hem heeft gebracht tot een punt waarvan hij op dat moment, in antwoord op een opmerking van mijn kant over het verband tussen dit seminarie over Artaud en het volgende over de holocaust, kon zeggen dat het daar was dat hij heen had willen gaan: de horreur van het zijn. "Où vais-je, en effet, et poussé par quel démon? Je n'en sais rien, mais je sais en tout cas que j'ai suffisamment parcouru le connu, des autoroutes aux petits sentiers - ce qui ne veut pas dire que je connaisse tout - pour être décidé maintenant à m'engager dans l'inconnu. Artaud me mène à un point dont je puis dire maintenant: c'est là que je voulais aller: l'HORREUR de l'être. La psychanalyse après tout - en tout cas la pratique intensive de la psychanalyse - réveille aussi quelque chose comme cette horreur pure, centrale."

Die horreur tegenover het niet bestaan van de Ander en de mogelijke antwoorden daarop stonden centraal in het volgende seminarie *Le sens de l'holocauste: sacrifice et jouissance* (1988-1989). Dit geëngageerde, politieke seminarie over het antisemitisme zou dus, voorlopig, zijn laatste blijken te zijn.

Ik neem niet aan dat André is uitgeblust; of dat hij op het einde van een in al zijn eigenzinnigheid van langsom voorbeeldiger wordend parcours doorheen Freud, Lacan en De Rest uiteindelijk zichzelf zou hebben opgebrand in dienst van de psychoanalytische zaak. De hele ethiek die hij tijdens dit parcours heeft ontwikkeld is immers juist tegen dergelijk genot in het offer gericht. Het enige wat hij zich binnen die ethiek nog kan veroorloven van te verbranden, teneinde het naakte zijn waarmee hij als analyticus dag in dag uit geconfronteerd worden een beetje te verwarmen, dat is, zoals de artiest uit het Freudiaanse motto van zijn boek, zijn have en goed. En dan pakt Serge André op een goede dag de draad van zijn seminarie terug op en spint hij daaraan verder - om de vele *Flandréens* hier te lande verder te leiden in de labyrinten van het onbewuste.